

Tomislav Jantol

I

Raspravljanje o tehnokratizmu (tehnokraciji) je znatno olakšano visokim stupnjem opće suglasnosti u pogledu osnovnog značenja tog pojma: iako se u ponečemu međusobno razlikuju, većina definicija tim pojmom nastoji iskazati odlučujuću ulogu privrednih funkcionera — stručnjaka i rukovodilaca — u upravljanju procesima materijalne reprodukcije.

Također nema dvojbe da je porijeklo i primarna lokacija tehnokracije u proizvodnoj sferi društva, ali da značajem daleko prelazi okvire ove sfere i ulazi u šire društvene prostore. Alain Touraine ustvrđuje: »Tehnokracija je moć koja se koristi u interesu političkog i privrednog aparata odlučivanja i koja, usmjerena na rasti i snagu, promatra društvo samo kao ukupnost socijalnih sredstava za osiguranje rasta i jačanje upravnog aparata kojeg kontrolira.«¹ Prema Jürgenu Habermasu tehnokratizam je princip koji u modernom svijetu društveni život i društvene odnose podređuje pravilima tehničkog raspolaganja predmetnim procesima.²

Očigledno je, dakle, riječ o kompleksnoj društvenoj pojavi u kojoj možemo uočiti vrlo jasne implikacije njenog političkog značenja. Kakvo je političko značenje tehnokracije? U potrazi za odgovorom na ovo pitanje možemo se poslužiti orijentirima dviju međusobno suprotnih teza. Jednom se tezom tvrdi da »menadžeri hoće vlast«, drugom da političko značenje tehnokracije nije u tome što menadžeri hoće vlast nego što se političko odlučivanje u sferi državne vlasti podređuje principima tehnokratskog odlučivanja u proizvodnoj sferi društva.

¹ Alain Touraine, *Die postindustrielle Gesellschaft*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1972, str. 104.

² Usporedi, Jürgen Habermas, *Teorija i praksa*, BIGZ, Beograd, 1980.

Čini se da bi valjalo ponajprije razmotriti porijeklo tehnokracije. Uočljivo je da se tehnokratizam razvio na materijalnoj osnovi modernog post-liberalnog kapitalizma, u okviru njegove deprivatizacije i programirane ekonomije. U čemu je razlika između materijalno-ekonomske osnove modernog i liberalnog kapitalizma?

U liberalnom kapitalizmu ekonomski život se odvija u posebnoj društvenoj sferi slobodne privatne inicijative i razmjene, s primarnim ciljem zadovoljavanja privatnih interesa članova zajednice. Prema liberalnoj ideji, slobodno djelovanje tržišnih zakona ponude i potražnje uvjet je njegove racionalnosti i zbog toga se država ne može miješati u ekonomski život društva; njena je zadaća da izvanjski osigura autonomiju i nesmetano odvijanje ekonomskih tokova. U toj ekonomiji osnovni faktori proizvodnje su rad i kapital dok je tehnologija jednostavna, a uloga znanosti zanemariva. Proces proizvodnje nije osobito organiziran i odvija se kao jednostavni sistem interakcije (tejlorovski) relativno visoko diferenciranog ali nisko kvalificiranog rada. Vlasnik sredstava za proizvodnju je vrhovni i jedini ekonomski naredbodavac. On organizira i upravlja proizvodnjom slijedeći svoj privatni interes za profitom. Cijeli proces reprodukcije je, dakle, reguliran na proturječni način, subjektivno privatnim voluntarizmom vlasnika sredstava za proizvodnju u tvornici i objektivno zakonima ponude i potražnje na tržištu.

Nasuprot liberalnom kapitalizmu ekonomija modernog kapitalizma je dobila značaj, dijelom i status javne djelatnosti od primarnog društvenog interesa. Društveni ili opći interes ovdje se ne ostvaruje »iza leđa« pojedinačnih privatnih interesa, nego se neposredno iskazuje u javno proklamiranim ciljevima ekonomskog rasta i ravnoteže, za ostvarivanje kojih se brinu sve društvene snage, uključivo država.

U društvenoj samosvijesti ekonomski probitak postaje vrhovno mjerilo društvenog napretka. Ekonomske, prije svega potrošačke vrijednosti zauzimaju dominantno mjesto u individualnim i kolektivnim preferencijama. Kupovina potrošnih dobara ima za građane izuzetno značenje, njome se zadovoljavaju ne samo egzistencijalne potrebe nego i socijalne aspiracije (kupovinom se simbolizira socijalni status). Istovremeno, doživljavajući je kao potvrdu individualne slobode, kupovina i potrošnja dobivaju u svijesti građana i specifično političko značenje. Uz to, sve potrebe koje se u kapitalističkom društvu ne mogu zadovoljiti kanaliziraju se u potrebu potrošnje. Stoga je ekonomski rast koji obećava sve veću potrošnju dodatni izvor legitimnosti tog poretka. Tako se vrijednosna opredjeljenja građana podudaraju s posebnim interesima nosilaca političke vlasti.

Za razumijevanje tehnokratizma osobito su značajne strukturalne promjene u samom procesu reprodukcije. Riječ je o nizu međusobno povezanih promjena koje su proces reprodukcije učinile izuzetno kompleksnim tako da se više ne može autonomno regulirati objektivnim djelovanjem tržišnih zakona ponude i potražnje ni privatnom (samo)voljom vlasnika sredstava za proizvodnju, već je potreban novi tip racionalne, organizirane i društveno koordinirane regulative. Tu mislimo na kompleks mjera i postupaka tzv. eksterne regulative usmjerene na osiguranje općih uvjeta za nesmetano odvijanje procesa reprodukcije i tzv. interne regulative u

samom procesu reprodukcije kojom se nastoji ponajprije iz uključenih faktora izvući maksimalne proizvodno-poslovne efekte. U eksternu regulativu ubrajamo regulativnu djelatnost države³ i kolektivne akcije tradicionalno privatnih subjekata kao što su kolektivni kompromisi radnika i poslodavaca,⁴ a u internu planiranje i programiranje proizvodnje i potrošnje, organiziranje i usmjeravanje proizvodnih procesa i koordiniranje proizvodne aktivnosti nosilaca funkcionalno raspoređenih radnih zadataka.

Možemo uočiti da se u modernoj ekonomiji uređuje (organizira, regulira) cijeli proces reprodukcije, od neposredne proizvodnje u tvornici do tržišta i potrošnje. Različit je samo oblik organiziranja i stupanj organizacijskog kompleksiteta, ali je princip i svrha ista: proces reprodukcije organizirati tako da se zadani ekonomski ciljevi mogu ostvariti što manjim utroškom snage i sredstava.

Za našu temu je dakako najzanimljivija proizvodna regulativa, ili drugačije rečeno, upravljanje u radnoj organizaciji. O tom upravljanju možemo govoriti kao sažetom izrazu društvene regulative kojom tehnokracija osvaja historijski značaj.

Moderna teorija radnu organizaciju promatra kao racionalno organiziran sistem interakcija nosilaca visoko diferenciranih i specijaliziranih radnih zadataka. U tom sistemu uočljiva su dva međusobno različita pod-sistema, jedan je podsistem upravljačkog, drugi izvršilačkog rada. Upravljački podsistem rada obuhvaća funkcije »industrijskog oficira i podoficira« koji na različitim razinama hijerarhijske strukture osmišljavaju i organiziraju proizvodnju, koordiniraju međusobno diferencirane funkcije izvršilačkog rada i poduzimaju različite mjere vođenja i kontrole proizvodnog procesa. Upravljačke funkcije su opremljene odgovarajućim ovlaštenjima i sredstvima moći, najviše funkcije (management) s najviše naredbodavne moći. Budući se upravljanje ne odnosi samo na tehničku koordinaciju radnih aktivnosti nego i na odlučivanje koje bitno utječe na ostvarivanje potreba i interesa zaposlenih (o zapošljavanju, uvjetima rada, plaćanju, unapređivanju itd.), nosioci upravljačkih funkcija imaju »vlast« nad ostalim radnim ljudima. Uz to i bolje su plaćeni, također uživaju veći društveni ugled, što im daje i poseban društveni status.

Upravljačke funkcije vrše najobrazovaniji specijalisti. Proizlazi li moć menadžera iz njihovog visokog obrazovanja i specifičnog znanja? Iz pojma »meritokracije«, počesto upotrebljavanog u literaturi, proizlazi potvrđan odgovor na ovo pitanje. A Touraine tvrdi da »ako je princip pripadnosti

3

Država normativnom regulativom, izgradnjom privredne infrastrukture, zatim kreditnom i poreznom politikom te organiziranjem sistema obrazovanja i stimuliranjem znanstvenih istraživanja osigurava opće uvjete reprodukcije koji se privatnom regulativom iz sfere reprodukcije više ne mogu osigurati. Usporedi, Claus Offe, *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*, Frankfurt/M., 1972.

4

Usporedi, Jürgen Habermas, *Legitimationprobleme im Spätkapitalismus*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt /M., 1975.

starim vladajućim klasama bio vlasništvo, nova vladajuća klasa se u prvoj liniji definira znanjem, tj. određenom razinom obrazovanosti.⁵ Mislim da je potrebno ipak nešto detaljnije razmotriti odnos upravljačke moći i specifičnog obrazovanja menadžera.

Posebna naredbodavna ovlaštenja kojima su upravljačke funkcije u sistemu društvene podjele rada opremljene proizlaze iz prava raspolaganja materijalnim uvjetima proizvodnje. U liberalnom kapitalizmu upravljačke funkcije pripadaju monopolu privatnog vlasništva. I moderni kapitalizam počiva na privatnom vlasništvu (akcionarska društva su samo specifični oblici privatnog vlasništva, ali su prava vlasništva odvojena od funkcija upravljanja. Otkuda naredbodavna ovlaštenja kojima su opremljene funkcije upravljanja, iz prava vlasništva ili nekog drugog izvora? Iz vlasništva, jasno ne iz privatnog vlasništva menadžera, nego privatnog vlasništva koje se odvojilo od funkcije upravljanja. Dakle, upravljačka moć menadžera proizlazi iz ovlaštenja koja su im delegirali nosioci prava vlasništva sredstava za proizvodnju, dok je obrazovanje menadžera tek selektivni kriterij za njihov izbor na upravljačke funkcije. U tom smislu tehnokratsku moć možemo promatrati kao oblik upravljačke moći vlasništva, koja se doduše povukla iz radne sredine i odvojila od neposrednih funkcija upravljanja, ali je zadržala prava vrhovne kontrole.

Zaborav organskih veza između prava vlasništva i upravljačke moći tehnokracije uzrokuje pogrešna zaključivanja o bitnom značenju i historijskoj perspektivi tehnokratizma. Ne mogu se, naravno, predvidjeti promjene u odnosu između funkcija upravljanja i prava vlasništva, niti između upravljača i upravljanih u radnoj organizaciji. Razdvajanjem funkcija upravljanja i prava vlasništva vlasnički monopol je modificiran, možemo reći i umanjen, ali nije ukinut: ako je odvajanje funkcija upravljanja oblik podruštvljenja vlasništva, onda moramo dodati — oblik podruštvljenja unutar otuđenja. S druge strane, odnosi između menadžera i radnih ljudi se ne mogu posve poistovjetiti s odnosima vlasništva i rada, jer se znatno razlikuju; njihova okosnica je odnos autoriteta i funkcionalne podređenosti. Nema sumnje da šira dinamika odnošenja managementa i rada poprima oblike socijalnog sukobljavanja, ali to nisu — sami za sebe — klasni sukobi onog tipa na koji misli Ralf Dahrendorf koji klasne konflikte vidi svuda gdje ima vođa i vođenih.⁶ Tehnokratska moć, premda je možemo obilježiti upravljačkom moći sui generis, ipak je »bliža« vlasničkom monopolu nego proizvodnom radu. Možda je istina da su menadžeri na određeni način najamnici vlasnika sredstava za proizvodnju, ali su sigurno i njihovi opunomoćenici. Tehnokratska moć se u osnovi ograničava na odlučivanje o procesu proizvodnje i sudionicima u njemu, ali je vrlo velika. Omogućuje odlučivanje protiv interesa proizvodnih radnika — kamo je i usmjerena.

5
A. Touraine, nav. izvor, str. 57.

6
Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflicts in Industrial Societies*, London, 1959.

Princip tehnokratskog upravljanja prikriva socijalnu dimenziju tehnokratizma. Tehnokracija, naime, svoju »natklasnu« ideologiju gradi na tehničkoj racionalnosti proizvodnog rada i sebe smatra njenom funkcijom i izvršiocem. Teza je da se tehnokratski način upravljanja odnosi na racionalnu upotrebu sredstava za efikasno ostvarivanje zadanih društvenih ciljeva. Njeno je, dakle, da brine o tome a ne o ciljevima, o čemu brine politika. Društvenim prihvaćanjem ciljeva ekonomskog rasta, vanekonomske, socijalno-politički smisao tehnokratskog načina upravljanja nije više problematičan.

Tehnokracija, dakle, inzistira na objektivnoj uvjetovanosti i vrijednosnoj neutralnosti tehnokratskog načina upravljanja procesima reprodukcije. Tvrdi da u tome nema nikakvih ideoloških implikacija. Jedina ideologija tehnokracije je ideologija efikasnosti, a ona je — neideološka. Efikasnost je imanentni princip proizvodnje, pa je upravljačka moć kojom ju tehnokracija realizira utemeljena u razumu, a ne u volji.

Međutim, ključ društveno negativnog značenja tehnokracije je u tome što svojim racionalnim upravljanjem ostvaruje ciljeve potrošačke ekonomije u kojoj se ciljevi rasta proizvodnje i potrošnje identificiraju s ciljevima socijalnog napretka⁷ i pri tome čovjeka i njegovu zajednicu upotrebljava kao sredstvo za ostvarivanje svrha kojima se ne zadovoljavaju istinske ljudske potrebe.

Proizlazi da je tehnokratizam racionalan u efikasnoj upotrebi sredstava za ostvarivanje ciljeva koji sa stanovišta istinskih ljudskih potreba mogu biti (i jesu) iracionalni.⁸

Ipak, i pored kritike zadržane u upravo rečenoj konzekvenci tehnokratskog racionalizma moramo upozoriti, obratimo li pažnju na pitanje legitimnosti tehnokratizma, da je argumentacija kojom tehnokracija obrazlaže svoju (nad)moć vrlo snažna i da uspijeva pribaviti podršku javnog mišljenja. Zbog toga još nekoliko riječi o toj argumentaciji.

S ishodištem u tehničkom razumu proizvodnje tehnokratizam se čini neprijeporno legitimnim. Obrazloženje legitimnosti je vrlo jednostavno. Društvo, prihvaćanjem ciljeva ekonomskog rasta i proizvodne efikasnosti unaprijed pristaje na tehnokratski način upravljanja. Pojedinačno osporavanje bilo ciljeva bilo načina njihova ostvarivanja ne može biti razlogom

7

A. Touraine, »Tehnokracija je milieu jer se definira vođenjem velikih privrednih i političkih aparata koji upravljaju rastom. Ona društvo shvaća samo kao cjelinu društvenih sredstava koja se mogu mobilizirati za ovaj rast. Ona je vladajuća klasa ukoliko proklamira identitet rasta i socijalnog napretka i time interese društva izjednačava s interesima velikih organizacija, koje ma kako bile razgranate

i neosobne ništa manje nisu centri partikularnih interesa.« (nav. djelo, str. 59.)

8

J. Habermas naglašava da »upravo racionalnost u izboru sredstava ide zajedno s objavljenom iracionalnošću vrijednosne pozicije«. J. Habermas, *Tehnik und Wissenschaft als »Ideologie«*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1963.

odricanja legitimirajuće podrške tehnokratizmu. Takvo osporavanje je tehnički problem kojeg mora rješavati politika čiji je to osnovni zadatak. Politička vlast i tehnokracija su dakle podijelili područja nadležnosti i specifične funkcije,⁹ ali im je osnovni cilj isti: održati funkcionalnim postojeći društveni poredak tako da njegove proturječnosti, osobito one koje proizlaze iz postojećih proizvodnih odnosa, ne ugroze tehnokratsku moć u sferi materijalne reprodukcije i otuđenu vlast birokracije u sferi političke konstitucije zajednice (države).

Tehnokracija se čak pojavljuje kao spasonosno sredstvo za rješavanje narasle krize legitimnosti koja ozbiljno prijeti kapitalističkom poretku. Riječ je o tome, da su se u suvremenom kapitalizmu s promjenom društvenih funkcija vlasti pojavili novi izvori legitimacijske napetosti. Za razliku od liberalnog kapitalizma, gdje je legitimacijska osnova vlasti u njenoj suzdržanosti od intervencija u ekonomski život društva, u suvremenom kapitalizmu izvor legitimnosti je upravo u rezultatu očekivanog intervencionizma: budući se potrošački interesi članova zajednice ne mogu više zadovoljavati na privatni način, privatnom inicijativom i razmjenom, građani očekuju ispunjenje svojih očekivanja državnim intervencijom u ekonomski život društva. Preuzimanjem regulativnih funkcija u ekonomskom životu društva država je preuzela i odgovornost za njene posljedice. To znači da će građani, ukoliko im očekivanja neće biti ispunjena, otkazati svoju podršku. To znači da se legitimacijska napetost, koja je u klasnom društvu stalna i neotklonjiva, još i povećava pa ju politička vlast nastoji smanjiti svim raspoloživim sredstvima. Potrošačka orijentacija tehnokratskog društva omogućuje razvoj strategije kompenziranja legitimacijske napetosti. Povećanjem kupovine potrošnih dobara kompenzira se kompleksno nezadovoljstvo građana, pored ostalog i ono temeljno koje proizlazi iz nesudjelovanja u političkom odlučivanju.

Valja naglasiti da se u suvremenom kapitalizmu upravljačka moć posve udaljila od građana u zatvorene centre tehnokratskog i državno-političkog vodstva. Obrazloženje je da novi tip političkog i privrednog vođenja ne dopušta javno odlučivanje u kojem bi sudjelovala laička većina društva. Odlučivanje koje upravlja modernim sistemom reprodukcije mora biti ne masovno, nego znalačko, brzo i efikasno, smanjujući tako sporedne troškove javnog usuglašavanja na najmanju moguću mjeru. Paradigma takvog »znalačkog i efikasnog« odlučivanja je tehnokratsko odlučivanje u proizvodnji. To je odlučivanje bez demokratskog usuglašavanja i bez javnosti.

Tehnokratski princip odlučivanja prodire i u politiku, ne samo kanalom ekonomskih funkcija koje je politika preuzela, nego i drugim kanalima tehnikacije odlučivanja. I politička proizvodnja legitimnosti odvija se na tehnički način, ekstremni oblik čega je strategija stvaranja povoljnog

⁹

Zbog toga je apsurdna teza da tehnokracija hoće vlast. Tehnokracija ne želi vlast

nego, upravo obratno, želi autonomiju u odnosu na vlast.

raspoloženja u redovima građana tehnikom psiholoških utjecaja po uzoru na trgovačku reklamu. Publicitet se pretvorio u public relations djelatnost, u psihološku pripremu publike za političku potrošnju.

Jasno je da tehnokratski princip odlučivanja izvrće izvorni smisao demokracije: demokratsko odlučivanje nije više javno odlučivanje naroda nego tajno odlučivanje bez naroda, odlučivanje eksperata o stvarima u koje se narod »ne razumije«. Sadržajni kriterij demokracije je kompetentno odlučivanje, a formalni besprijekorna procedura pri donošenju odluka.

Tehnički razum prodire u sve pore političkog bića: (politički) eksperti donose odluke, (pravni) eksperti kontroliraju njenu proceduralnu perfekciju. Kontrola građana je nedjelotvorna i svodi se na povremeno povjerenje ili odricanje mandata političkom rukovodstvu. Slabost tog oblika kontrole je u tome što građani povjeravaju otvoreni mandat koji ni na što ne obavezuje, kao puki izraz povjerenja a ne osviještene volje. A i to povjerenje je već pripremljeno programiranim psihološkim treningom. Tako su politički izvori nalik tržištu na kojem se razmjenjuju fikcija sudjelovanja za fluidnu lojalnost. Tehnokracija je u tom smislu u povoljnijem položaju nego politička birokracija jer nije obvezna na povremeno izlaženje pred publiku niti mora opravdavati svoju moć, a monopol informacija kojim štiti svoju moć pripada profesiji.

Zaključno možemo ustvrditi da tehnokraciju ne možemo promatrati odvojeno od cjeline društvenog života, ponajprije osnovnih proizvodnih odnosa u sferi materijalne reprodukcije, u okviru kojih se ona pojavljuje i funkcionira. Tehnokratizam je izraz klasnih odnosa proizvodnje, oblik klasno otuđene moći proizvođača. Vrijednosna značajka tehnokracije ogleda se u tome što je u tehnokratskom načinu upravljanja čovjek sveden na ulogu tehničkog faktora proizvodnje, na sredstvo vrijednost kojeg ovisi o rezultatu proizvodne upotrebe njegove radne snage. Upotrijebimo li kategorijalni par »proizvodne snage« i »proizvodni odnosi«, onda za tehnokratizam možemo reći da postojeću hijerarhijsku strukturu klasnih odnosa u proizvodnji tretira kao puki tehnički nužni organizacijski oblik proizvodnje, a ne kao oblik društvenih odnosa.¹⁰ Podređujući društveni život kriterijima tehničkog razuma, tehnokracija se jasno vrijednosno određuje — ideje kojima se legitimira i opravdava svoju opstojnost nisu ništa drugo nego jedna posebna ideologija.

U tehnokratskoj ideologiji se, dakle, racionalizira jedan posebni društveni interes, interes instrumentalnog razuma (Habermas) koji se odvojio od emancipacijskog interesa. Nosioc tog interesa je elita političkih i privrednih upravljača. Taj se interes suprotstavlja emancipacijskim interesima klase proizvođača.

U tehnokratskom društvu i znanost se pretvara u moć proizvodnog rada, prestajući biti potencijom prosvjetiteljskog djelovanja. »Empirijsko-analiitičke nauke proizvode tehničke preporuke ali ne daju odgovor na

¹⁰ Usporedi J. Habermas, *Tehnik und Wissenschaft als »Ideologie«*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1968.

praktična pitanja. Zahtjev sa kojim se teorija nekada odnosila na praksu postao je apokrifan. Umesto emancipacije kroz prosvjetiteljstvo, stupa instrukcija raspolaganja predmetnim ili opredmećenim procesima.¹¹

Razvojem novih formi suprotnosti između proizvodnje i vlasti u suprotnost između tehničkog razuma i emancipacijskog uma, te vlasništva i rada u suprotnost između autoriteta i funkcije, tehnokracija rasprostire i novu ideološku zavjesu preko klasnih frontova u društvu.

III

Može li se tehnokratskom društvu pripisati značenje konvergentnog modela u kojem se susreću kapitalizam i socijalizam? O tome možemo govoriti samo ukoliko razmotrimo tehnokratizam i tehnokraciju u socijalističkom društvu.

Primijenimo li standardne pokazatelje tehnokracije, u socijalističkom društvu »prijelaznog razdoblja« otkrit ćemo jasne tendencije tehnokratizma. Ponajprije društveni uvjeti tehnokratizma u socijalizmu postoje i prepoznatljiviji su u neprevladanoj klasnoj podjeli društva, tj. u suprotnostima između uvjeta proizvodnje i proizvodnog rada, odnosno u suprotnostima između proizvodnog rada i neproizvodnog, posebice upravljačkog rada; u robnoj proizvodnji i primarnoj orijentaciji društva na materijalne vrijednosti; u hijerarhijskoj strukturi rada u kojoj su upravljačke funkcije opremljene posebnim naredbodavnim ovlaštenjima i sredstvima moći; u načinu upravljanja u kojem rukovodeće strukture u privredi odlučuju ne samo o tehničkim nego i interesnim pitanjima.

Pri tome moramo primijetiti da se društveni uvjeti tehnokratizma u socijalističkom društvu znatno razlikuju od onih u kapitalizmu. Tako u socijalističkom društvu podjela rada nije toliko oštra kao u kapitalizmu. No, podjela rada ipak postoji. Osobito je primjetna podjela na proizvodni i neproizvodni rad. Proizvodni rad je u strukturi društvenih vrijednosti, osobito u ideologiji, vrlo visoko vrednovan, neusporedivo više nego u kapitalizmu, ali realno je neproizvodni, osobito upravljački rad, u visokoj mjeri privilegiran. Upravljački rad je izvan neposredne proizvodnje, prisvaja viši dohodak, ima viši društveni ugled i više moći nego proizvodni rad. Obavlja ga posebni sloj profesionalnih funkcionera regrutiranih na osnovi vrlo oštrog kriterija selekcije, osobito kad je riječ o najvišim upravljačkim funkcijama. Međutim, kriteriji selekcije upravljača kao i oblici njihovih naredbodavnih ovlaštenja u socijalističkom društvu su znatno drugačiji. Kriteriji selekcije uključuju ne samo znanje i obrazovanje nego i političku podobnost. Visoki privredni rukovodioci su regrutirani na sli-

11

J. Habermas, *Teorija i praksa*, BIGZ, Beograd, 1980.

čan način kao i politički funkcioneri. Kriterij političke podobnosti je posebno značajan. Prirodno proizlazi iz odnosa između političke i ekonomske sfere društva.

Ekonomska sfera društva u socijalizmu je izravno politizirana i ima status javne sfere. U njoj država, kao nosilac prava vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, instrumentima vlasti izravno regulira ekonomski život. U etatističkom socijalizmu ekonomski život je reguliran na isti način kao i politički. Privredni rukovodioci su državni službenici koji upravljajući proizvodnjom provode direktive državnog rukovodstva dok im je manevarski prostor samostalnog odlučivanja vrlo sužen. Njihova su naredbodavna ovlaštenja vrlo velika i oni doista imaju ogromnu moć nad proizvođačima. Proizvođači su u najamnom odnosu prema državi.

Međutim, dectatizacijom ekonomije i jačanjem elemenata tržišnog privređivanja raste značaj drugih osobina privrednih rukovodilaca, ponajprije stručnost i sposobnost upravljanja poduzećima koja svoje rezultate moraju potvrditi na tržištu. Jasno, ukoliko se dectatizacijom ne povećavaju samoupravna prava neposrednih proizvođača, tehnokratska moć privrednih rukovodilaca ne slabi.

U samoupravnom modelu socijalizma, međutim, proizvodni rad (radnici) dobiva značajna upravljačka ovlaštenja. Upravljačke ovlasti države su ograničene ustavnim normama koje duboko zadiru u proizvodnu sferu i odnose u njoj. Proizvodna sfera se konstituirala kao posebna sfera nasuprot države, kao sfera koja ima relativno visok stupanj autonomije i samoupravne »vlasti«. S druge strane, samoupravna prava radnih ljudi bitno ograničavaju upravljačku moć privrednih rukovodilaca. Delegatskim sistemom odlučivanja radni ljudi imaju mogućnosti da ostvaruju kontrolu nad organima posrednog odlučivanja.

Realni društveni život se dakako razlikuje od normativnog pa možemo ustvrditi da usprkos velikih normativnih ovlaštenja radni ljudi imaju daleko manje stvarne moći i utjecaja na odlučivanje nego država i privredna rukovodstva. Privredna rukovodstva imaju znatna ovlaštenja koja im omogućuju da odlučuju ne samo o tehničkim aspektima proizvodnje nego i o položaju i interesima proizvodnih radnika.

Vrlo snažna samoupravna svijest društva i emancipacijski interes u legitimacijskoj osnovi vlasti ne dopuštaju potpuni razvoj tehnokracije, ali realizaciji tehnokratskih tendencija ide na ruku robni način proizvodnje materijalnih uvjeta života, hijerarhijska struktura rada, orijentacija društva na potrošačke vrijednosti i diferencirano nagrađivanje. Riječ je o historijskom nasljeđu klasnog društva kojeg se ni samoupravno usmjeren društvo još uvijek nije oslobodilo. Prirodnim tendencijama tehnokratizacije, koji proizlaze iz materijalne osnove tog društva, suprotstavlja se jedino posredovana emancipacijski osviještena volja klasnih snaga. Ta je volja prisutna i u legitimacijskoj osnovi vlasti: naime, u samoupravno uređenom društvu politika se legitimira ne samo ciljevima ekonomskog rasta nego i ciljevima podruštvljenja rada i upravljanja. To znači da se osviještena volja zajednice, u svom nastojanju da spriječi zaborav revolucionarnih svrha socijalizma, može svagda pozvati na emancipacijsku zadaću društvenog vodstva i podvrći ga djelotvornoj kritici.

Valja upozoriti da ciljevi ekonomskog rasta dominiraju i u društvenoj svijesti i politici, a s njima, izgleda, i tehnički razum u procesu njihova ostvarivanja. Razlozi tomu nameću pitanje posve načelne naravi: moraju li se ciljevi ekonomskog rasta u objektivnim uvjetima društvene podjele rada i robne proizvodnje efikasno ostvarivati jedino na način karakterističan za tehnokratsko društvo? Može li socijalističko društvo iskoristiti tehničku racionalnost građanskog načina proizvodnje i istovremeno spriječiti njegove socijalne posljedice? Čini se da je ključni problem socijalizma upravo u tome da ciljeve ekonomskog rasta uskladi s ciljevima društvenog napretka i izbjegne opasnost da proizvodnoj efikasnosti ne podredi i same emancipacijske svrhe socijalističke revolucije.

Logika tehnokratske ideologije je i ovdje jednostavna: ukoliko se emancipacijski ciljevi socijalističke revolucije mogu realizirati tek na bazi visoko razvijene materijalne osnove socijalističkog društva i ukoliko razvoj materijalne osnove zahtijeva efikasnu proizvodnju proizlazi da efikasna proizvodnja u datim društvenim uvjetima zahtijeva tehnokratski način upravljanja. U toj logici koja opravdava dominaciju tehničkog razuma proizvodnje nad emancipacijskim umom revolucionarne prakse i dominaciju otuđene moći upravljača nad proizvodnim radom, prepoznamo izvor legitimnosti tehnokracije u socijalističkom društvu.